

כלכלה עם חזון

ביוגרפיה חדשה מציגה את פנחס ספיר, שהיה מעורב במרבית ההחלטות הכלכליות החשובות בעשורים הראשונים של מדינת ישראל, כמנהיג כלכלי בעל חזון וכמנהלן מוכשר

פנחס ספיר
ביוגרפיה כלכלית פוליטית
יצחק גרינברג
רסלינג, 2011, 570 עמ'

פנחס ספיר היה הפוליטיקאי החשוב ביותר בתחום הכלכלי בעשור השני ובעשור השלישי לקיומה של מדינת ישראל. הוא הצטיין בהתרמת כספים והיה דמות מרכזית באינספור בחישות שהתרחשו במערכת הפוליטית במרוצת התקופה שבה שלטה מפא"י ברמה. הוא היה גם אדמיניסטרטור מוכשר במידה בלתי מצויה בהווה הציבורית הישראלית, למרות שדמותו ופועלו כלל לא הלמו את הדימוי הרווח של אדם הממלא תפקיד מעין זה. בניגוד למצופה, פנחס ספיר היה רחוק מלהיות אדם אפרפר ומשמים. 'הגישה המרחיבה' כאמצעי לפיתוח כלכלתה של מדינת ישראל הייתה הקו הבולט בהתנהלותו הציבורית.

ההיסטוריון יצחק גרינברג, שניחן בכשרון לפשט עניינים כלכליים ומנהליים סבוכים וביכולת להציגם בלשון בהירה וסוחפת, משכיל לתמרן היטב בין השדה הכלכלי לשדה הפוליטי בביוגרפיה הראשונה במעלה שכתב על ספיר. ייחודו של הספר בכך שהוא אינו מתמקד באוסף אנקדוטות המתלכדות יחדיו לתיאור מושא מחקרו ובמגעיו האנושיים עם דמויות וגורמים שונים. גרינברג בחר, אולי כמעט במופגן, להביא בפני הקורא ביוגרפיה מסוג אחר: כזו שמרבית תשומת הלב בה מוענקת לביאור השקפותיו, שיקוליו והכרעותיו של ספיר, ולפריסת העקרונות שהניעו אותו בפעילותו. בעיני גרינברג התכנים שעל פיהם התנהלו חיי הפוליטיים של ספיר הם המשמעותיים יותר להבנת דמותו לעומקה. הוא מבכר לפסוח שוב ושוב על העיסוק המקובל כל כך במה שהוא מכנה 'רעשי רקע', שלישיתו אינם מעלים ואינם מורידים דבר. הללו משמשים לשיטתו בעיקר כסוג של מסכה המערפלת את יכולתו להתבונן נכוחה בדילמות העומדות בפניו של המדינאי, ומקשה על בחינה ביוגרפית נקייה מהטיות שמקורן בסדר יום מוקדם של הכותב.

כלכלה וחזון
בניתוח מעמדה הדומיננטי של מפא"י בימי היישוב ובעשורים הראשונים לקיום המדינה נהוג להדגיש את האידאולוגיה הציונית והסוציאליסטית, את ההתיישבות העובדת, את ההוויה החלוצית, את הראייה המדינית והביטחונית המפוכחת של דוד בן גוריון ואת עוצמת מנהיגותו. עם זאת, נראה שהמנהיגות הכלכלית שניהלו שלושה אישים – אליעזר קפלן, לוי אשכול ופנחס ספיר – עד 1973 הייתה אחד המפתחות המכריעים בקיומה ובשגשוגה של הדומיננטיות המפא"יניקית בזירה הפוליטית במשך ארבעת העשורים הקריטיים בתהליך הפיכתו של המפעל הציוני מרעיון וחזון למציאות ריבונית. במרוצת תקופה זו מילא ספיר שורת תפקידים בצמתים רבי משקל, החל מ-1949 ועד פטירתו ב-12 באוגוסט 1975, ולהם מוקדשים פרקי הספר.

ספיר נהג להצטנע בכל פעם שהוצע לו לכהן בתפקיד בכיר מהתפקיד שבו שימש עד אז. לאחר מלחמת העצמאות הוא כיהן כמנכ"ל משרד הביטחון – תפקיד שאליו הגיע מניהול חברת המים 'מקורות' – ובתקופה זו נקלע למתחים חריפים עם שני אישים שמכאן ואילך ישמשו מבחינתו מעין סטרא אחרא בשתי זירות פעילותו העיקריות: דוד הורוביץ, שכהן אז כמנכ"ל משרד האוצר ובמשך שנים רבות היה נגיד בנק ישראל; ושמעון פרס, שכהן אז כראש משלחת הרכש של משרד הביטחון בארצות הברית וספיר רחש כלפיו אי אמון עמוק בכל התפקידים הביטחוניים והמפלגתיים שמילא במשך עשרות שנים. כמנכ"ל גרס ספיר שיש להקצות את מרב משאבי הביטחון להצטיידות באמצעי לחימה על חשבון גיוס מלוא כוח האדם הפוטנציאלי. כאשר סיים את תפקידו בנוכח 1951 אמר דוד בן גוריון, שנודע כמי שממעט בשבחי

המנהיגות הכלכלית שניהלו אליעזר קפלן, לוי אשכול ופנחס ספיר מ-1933 עד 1973 הייתה אחד המפתחות המכריעים בקיומה ובשגשוגה של הדומיננטיות המפא"יניקית

זולתו, בישיבת הממשלה: "חיפשתי איש כמוהו, לא מצאתי, לא קל למצוא איש כזה, אנשים כאלה אינם מתגלגלים ברחוב... איש כמוהו איני מכיר בארץ" (עמ' 42).

פיתוח מואץ ומחירו

בערוב ימיו נחרת ספיר בזיכרון הקולקטיבי כמי שהיה מעורב בעקיפין באחדות מפרשיות השחיתות הגדולות שטלטלו את הזירה הציבורית הישראלית, ובהן הצלת מפעל 'אוטוקרס', שנטמעו בו כל חוליה של תעשיית הרכב הישראלית המקרטעת, והסתבכות 'החברה לישראל' בתעלולים פיננסיים ב'קרדיט בנק' שבז'נבה. פרשיות אלה, וכן פרשיות שהיטיב לדאוג שלא יזכו לכותרות מרעישות, כמו ביטול ההצמדה למדד המחירים לצרכן של חלק מההלוואות שניתנו לתאגידי חברת העובדים ערב פרישתו מתפקיד שר האוצר ב-1968, פגמו קשות בדימויה השלטוני המזוהך של תנועת העבודה. הן הציגו את הדומיננטיות של מפא"י במשק הישראלי כפרי באושים הנגוע בעסקאות מחפירות שמבזות את סדרי המנהל התקין והובילו לטענה שלנוכח המשתקף מהן חיוני להיפטר משלטונה. מלות הקוד המסתוריות והאפלות שנקשרו בשמו – 'השיטה' ו'ספיריזם' – סימלו את שלל החוליים והפגעים שפקדו את המשק הישראלי בשנות

השבעים עד למהפך הפוליטי ב-1977. הפגיעה בדימוי של מפא"י איימה לרסק את האמון במערכת הכלכלית הריכוזית שהייתה נהוגה בישראל, והמערכת הואשמה בניצול כוחני ונטול רסן של מעמדה הדומיננטי אגב התהדרות בפיתוח ובצמיחה כלכלית, שכן התנשאה בבוז מעל שיקולים עסקיים מקצועיים תוך הפרת סייגים חוקיים וסדרים חברתיים סבירים.

בתווך, בין משרד הביטחון לבין ההסתבכות בפרשיות שבימינו חומרתן מצטיירת מינורית למדי, היה ספיר מבכירי מעצביה של כלכלת ישראל. לשיטתו של ספיר, מדגיש גרינברג, גורלו של המשק הישראלי היה תלוי בראש ובראשונה בפיתוח תעשייתי. פיתוח זה נועד להשגת שלושה יעדים: יצירת מקורות תעסוקה, פיזור אוכלוסייה ושיפור יסודי במאזן המסחרי. כמי שמפא"י הייתה בית גידולו הרעיוני והפוליטי, פעל ספיר ליצירת משק פלורליסטי שבו תפקדו זה לצד זה מפעלי חברת העובדים של ההסתדרות ומפעלים פרטיים. הוא לא הבחין בין הון ציבורי להון פרטי, אלא בין הון יצרני המופנה למטרות פיתוח ותעסוקה לבין הון ספסרי שמגמתו צבירת רווח מספקולציות פיננסיות. אף שמעולם לא נרתע מהכוונת השקעות ממשלתיות לתעשייה, ביכר ספיר לאתר בארץ יומים, ובמיוחד יהודים בעלי ממון מחו"ל, שישקיעו בהקמתה ובמינופה.

ספיר לא הצטיין, בלשון המעטה, בהליכות ובנימוסים מהוקצעים, וגם האנגלית שבפיו הייתה דלה. חולשות אלה הקלו על יריביו הכלכליים,

פנחס ספיר בוחן המחאת תרומה שקיבל מהנדבן היהודי מקסיקני אליהו סורסקי. ספיר גייס מדבנים מחולל תרומות להקמת מוסדות לימוד ובתי חולים. לימים העיד ספיר כי כדי להימנע משערוריות הוא השמיד את ההמחאה שסורסקי רשם על שמו וביקש ממנו לכתוב המחאה חדשה באדיבות ארכיון העבודה, מכון לבון

הנחת אבן הפינה למפעל כיתון בדימונה, 1958. חמש שנים מאוחר יותר רכשה המדינה מניית בחברה בתמורה למחיקת חובותיה, כחלק ממדיניות ההרחבה של ספיר ומראונו לפתח השקעות פרטיות ביישובי הפריפריה באדיבות לע"מ

גרינברג מנתח במיומנות את חששותיו של ספיר מפני הפיכתה של מדינת ישראל למדינה דו לאומית עקב מדיניות הסיפוח הזוחל שהובלה בידי שרי הביטחון משה דיין ושמעון פרס

בביורגריפיה הנוכחית. כאלה הם פני הדברים גם בנוגע להחלטתו השגויה לצאת למסע נוסף של גיוס כספים דווקא ב־30 במאי 1967, ערב ההכרעה בשאלה מי יכהן כשר הביטחון וההחלטה לפתוח במלחמת ששת הימים.

נדמה שבעניין זה מקל גרינברג יתר על המידה עם ספיר. כך גם באשר לשני צמתים פוליטיים גורליים נוספים – תהליך בחירתה של גולדה מאיר כמועמדת המועדפת לרשת את אשכול באמצע 1968, והעדפתו – לכאורה בלית ברירה – את יצחק רבין כיורשה של גולדה מאיר ב־1974.

לעומת זאת, גרינברג מייטיב לבאר את מדיניותו הכלכלית של ספיר באשר לעתיד הגדה המערבית לאחר מלחמת ששת הימים. הוא מנתח במיומנות רבה את חששותיו של ספיר מפני הפיכתה של מדינת ישראל למדינה דו לאומית עקב מדיניות הסיפוח הזוחל שהובלה בידי שרי הביטחון משה דיין ושמעון פרס בשנים 1967-1977. באחת ההודמנויות הזהיר ספיר: "אל נהיה כאותו ילד הקושר עצמו לעץ וצוּעק שהעץ אינו מרפה ממנו" (עמ' 307). את השקפתו העקרונית באשר ליהודה ושמרון הציג ספיר בלי כחל וסרק: "אצלי מתרחב הלב כשאני רואה פועל נוסף, בית נוסף, לבנה נוספת, עוד דונם מושקה, עוד 'ליני' בבית חרושת, עוד בית ספה, עוד עולה יהודי. מה זה חשוב עוד תתיכת הר?" (עמ' 300).

בימים שבהם הסלוגן "הון, שלטון, עולם תחתון" הפך לשירת עם, יפה להיזכר בעזרת הביורגריפיה המשובחת שכתב גרינברג בזמנים אחרים בקורותיה של מדינת ישראל. עת הצירוף הון ושלטון נועד לשרת יעדים חברתיים ראויים ושועבד למען רווחת הכלל מתוקף ההבנה שאיש הציבור הוא שמש של קהל ולא להפך. ■

הפוליטית המזוהה ביותר עם ביסוסן של עיירות הפיתוח, והוא היה משוכנע כי ביום מן הימים יקום היסטוריון שיתאר את קורותיהן כאחת "מהאגדות המופלאות של ארצנו הנבנית" (עמ' 122).

במשך תקופה ארוכה שימשה אוכלוסיית עיירות הפיתוח אחד ממקורות הכוח הבולטים של ספיר בזירה הפוליטית הפנים מפלגתית. העבודה הארגונית והפוליטית שלו בקרב החוגים של בעלי המלאכה והסוחרים שימשה עבורו גם היא כרטיס כניסה למוקד העסקנות המפלגתית. הוא השתלב בעסקנות בברכתו של שרגא נצר, מנהיג הגוש בתל אביב, ועד מהרה עלה התלמיד על רבו.

בד בבד התנער ספיר בהדרגה מקרבתו ללוי אשכול, ששימש לו מעין בעל חסות בתחום הפוליטי בשנות החמישים. בעת התלקחותה של פרשת לבון, שרחשה לאורך המחצית הראשונה של שנות השישים, היה ספיר הבולט בתומכיו של לבון בצמרת מפא"י. אף שנמנה לצד גולדה מאיר וזלמן ארן על השלישייה ('הטריויקה') שהתייצבה נגד בן גוריון בעת בירור 'הפרשה', הרי שמהעיוות הפנימי הזה הוא נחלץ כאשר מעמדו הציבורי איתן בזכות חוט השדרה המוסרי שהפגין בגבותו את לבון לכלל אורך הדרך.

מתריע בשער

המהלך הכלכלי הכושל שהוביל ספיר כשר אוצר ב־1966 – יצירת מיתון כלכלי יזום במשק הישראלי – טעון בחינה מעמיקה ורחבת היקף יותר מזו שמובאת

נאמנתו ללבון הוכיחה את עצמה, ועם סיום פרשת 'עסק הביש' עלה כוחו במפלגה. ספיר עם לבון, 1963 באדיבות ארכיון עיריית כפר סבא

ספיר היה מזכיר מפלגת העבודה עד 1968, אך גם בשנים הבאות השפיע רבות על המיטיבים ועל ניהול הסיעה, בעיקר בזכות קשריו ההדוקים בצמרת מפא"י. ספיר עם דוד בן גוריון, גולדה מאיר ומשה דיין בארוחת ערב לכבוד יום הולדתו ה־85 של בן גוריון באדיבות ארכיון מפלגת העבודה על שם משה שרת

המערכת את הפיתוח – לעתים ללא דיון מעמיק – גרעו מאיכות ההחלטות הכלכליות שקיבל. כברירה המלווה כל התלבטות כלכלית, בין 'מצוות עשה' ל'מצוות אל תעשה', הוא דגל בהשקעה ויהי מה. מנהגו להסתייע בפנקס השחור שבו רשם נתונים ופרטים כאמצעי עזר למימוש קצב הפעולה המואץ שאפיין אותו ולצורך מתן תגובה מהירה על כל קושי שהתגלה, הפך במרוצת השנים למעין סמן מיתולוגי שאפיין – לטוב ולרע – את דפוסי עבודתו. נקודת המוצא של ספיר בהחלטותיו בתחום הפיתוח התעשייתי הייתה ש"בלי העזה ובלי דמיון ובלי סיכון" לא תקום תעשייה של ממש (עמ' 105). גישה עקרונית זו באה לידי ביטוי במיוחד במה שראוי שייחשב במבט לאחור כגולת הכותרת של פועלו כשר המסחר והתעשייה בשנים 1955-1965: תיעוש ערי הפיתוח. המעלות והחסרונות שבהשתתף המפעלים על טקסטיל הם עניין לדיון נפרד. גרינברג מציג בספרו שיקולים אחדים שהניעו את ספיר לתמוך בפיתוח הטקסטיל – ענף עתיר עבודה שהבטיח תעסוקה מהירה בעלות נמוכה יחסית – על אף הכשלים העסקיים שנכרכו בכך, אך התהייה בעינה עומדת. למרות הכשלים שהתבררו מאוחר יותר, ספיר היה ונותר הדמות

כמנכ"ל משרד הביטחון גרס ספיר שיש להקצות את מרב משאבי הביטחון להצטיידות באמצעי לחימה על חשבון גיוס מלוא כוח האדם הפוטנציאלי

ובמיוחד על אלה שבאו מן הזירה האקדמית כמו הפרופטורים דן פטינקין ומיכאל ברונג, לנגח את גישתו הכלכלית שלא תמיד תאמה את אמות המידה ואת ההערכות של מומחים מהאקדמיה. אולם ספיר חיפה על ליקויים אלה באמצעות גישתו המעשית, בקיאותו בנתונים מספריים ודיבורו הגלוי והישיר. הוא נהג להמעיט בחשיבות עצותיהם של הפרופטורים והתייחס אליהם בזלזול מופגן: "כשאני קורא דו"ח שלהם, שבו הם מסבירים מדוע אסור לבצע תכנית מסוימת, אני אומר: אם זה הכל, אפשר להתחיל בביצוע התכנית" (עמ' 65). רצונו של ספיר להאיץ דרך קבע את פיתוח המשק, ותחושתו שיש הכרח לתת מענה מידי לכל בעיה